

ИНСТИТУТ ЗА БИОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА
"СИНИША СТАНКОВИЋ"
Број 01-1987
Датум 26.11.2021 год.
БЕОГРАД Бул. деспота Стефана бр 142

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
ОПШТИНСКА УПРАВА
Ул. Таковска бр. 2
Датум 26.11.2021.

ИЗРАДА СТУДИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА ФАУНЕ ГМИЗАВАЦА У СП "ОСТРОВИЦА"

Поштовани,

На основу Наручбенице бр. 4-404-122, датум 19.03.2021., достављамо завршни извештај о обављеним теренским истраживањима фауне гмизаваца на подручју СП "Островица" у 2021. години.

Срдачан поздрав,

др Мирјана Михаиловић,
директор

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
ОПШТИНСКА УПРАВА
Ул. Таковска бр. 2
Датум 26.11.2021.

ИЗРАДА СТУДИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА ФАУНЕ ГМИЗАВАЦА У СП ”ОСТРОВИЦА”

Поштовани,

На основу Наручбенице бр. 4-404-122, датум 19.03.2021., достављамо завршни извештај о обављеним теренским истраживањима фауне гмизаваца на подручју СП ”Островица” у 2021. години.

Срдачан поздрав,

др Мирјана Михаиловић,
директор

РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ОПШТИНА ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ
ОПШТИНСКА УПРАВА
Ул. Таковска бр. 2
Датум 26.11.2021.

ИЗРАДА СТУДИЈЕ ИСТРАЖИВАЊА ФАУНЕ ГМИЗАВАЦА У СП ”ОСТРОВИЦА”

Завршни извештај о резултатима спроведених истраживања у 2021. години

1. УВОД

Почетни резултати истраживања фауне гмизаваца СП ”Островица” током 2021. обухватили су преглед литературних података, усмених саопштења и реализованих теренских обилазака територије током месеца маја. Мора се напоменути да је почетак сезоне активности гмизаваца почео касније у односу на претходне године због ниских температура и великог интензитета падавина. Летњи аспект активности гмизаваца ове године није реализован због високих дневних температура које генерално смањују њихову активност. Јесењи аспект реализован је обиласком у септембру. Неповољне временске прилике за активност гмизаваца увелико су утицале на динамику теренских истраживања и добијене резултате. Обзиром да је истраживано подручје мале површине, прикупљени резултати омогућавају релативно поуздано скицирање квалитативног састава фауне гмизаваца истраженог подручја, док је за утврђивање квантитативног састава заједнице гмизаваца датог подручја неопходно неколико узастопних година теренског рада. Успостављање квалитетне комуникације са сектором за заштиту животне средине Општине Горњи Милановац и подршка на терену од стране представника Шумске управе Горњи Милановац, као и колега са Пољопривредног факултета у Чачку допринело је ефикасности теренских обилазака.

ЛИТЕРАТУРНИ И ДРУГИ ПОСТОЈЕЋИ ПОДАЦИ О ВРСТАМА ГМИЗАВАЦА НА ПОДРУЧЈУ СП „ОСТРОВИЦА“

На основу распрострањености европских врста гмизаваца (Gasc et al 1997; Sillero et al 2014) могло би се претпоставити да шире подручје Рудника насељава 15 врста (Табела 1). Литературни и необјављени подаци разних аутора сажети су у неколико новијих прегледних фаунистичких радова (Golubović et al 2017; Golubović et al 2019; Tomović et al 2015; Tomović et al 2019; Urošević et al 2015; Urošević et al 2020) из којих се могу добити информације о налазима појединих врста гмизаваца на ширем простору планине, затим у оквиру подручја Заграђа коме припада Островица, као и на самом локалитету Островица (Табела 1). Тако се за шире подручје Рудника наводи присуство осам врста гмизаваца (Ljubisavljević et al, 2015; Tomović et al 2015; Tomović et al 2019; Urošević et al 2015; Urošević et al 2020), док је на подручју Заграђа забележено присуство шест врста, од којих једна није забележена у другим деловима Рудника (Tomović et al 2015; Urošević et al 2015; Urošević et al 2020). Анализом постојеће литературе уочава се да за шест претпостављених врста гмизаваца не постоје подаци о распрострањењу на ширем простору Рудника (Табела 1). То су: Барска корњача, шумски гуштер, ливадски гуштер, рибарица, степски смук и шарка. Некима од тих врста (барска корњача и рибарица) неопходна су специфична водена станишта (барска корњача насељава стајаћице обрасле трском, док рибарица може обитавати у ширем спектру водених станишта, али свакако настањених врстама риба које су њена преваходна храна), или специфични микроклиматски услови (комбинације одређених опсега температуре и влажности ваздуха).

СП ”Островица” је релативно мало заштићено подручје, укупне површине 13.7336 хектара. Обухвата распон надморских висина од 600 до 758 м н.в. Налази се у зони термофилних сладуново-церових шума (*Quercion frainetto*), претежно антропогено измењених. Подножје Островице представља мозаик фрагмената некадашње шумске вегетације, секундарних ливада и разних њихових сукцесивних варијанти. У оквиру СП ”Островица” нема водених станишта, а микроклиматски услови, обзиром да се врх Островице налази на 758 м н.в. и да она вегетацијски припада зони термофилних сладуново-церових шума, не омогућавају услове за опстанак популација ливадског гуштера или шарке, прилагођених на хладнију и влажнију климу. Подножје Островице је претежно обрасло мозаично распоређеним секундарним ливадама кошаницама и њиховим сукцесивним варијантама. Такође, хрстове и хрстово-грабове шуме су у облику малих фрагмената, често деградованих, а у северном делу подножја присутна је и буква. Падине Островице су камените и делимично обрасле ксерофилном вегетацијом. Обзиром на специфичности подручја у оквиру Споменика природе, могуће је да средински услови нису погодни ни за опстанак популација неких термофилних врста гмизаваца чије би присуство било

очекивано на датом подручју: шумски гуштер, кратконоги гуштер и степски смук. Ако популације нису бројне, присуство ових врста често се не може уочити на основу само једне године истраживања, те стога за сада не може бити ни потврђено или оповргнуто.

Доступни литературни подаци о богатству врста гмизаваца СП ”Островица” су прилично оскудни. За подручје Заграђа наведено је присуство шест врста (Tomović et al 2015; Urošević et al 2015; Urošević et al 2020), а у оквиру локалитета Островица констатоване су само две врсте (белоушка -Tomović et al 2015; зелембаћ - Urošević et al 2015). Необјављен новији податак, поткрепљен фотографијама, документовао је присуство још једне врсте гмизавца на подручју Островице - змије смукуље (др Душко Брковић - пролеће 2020, усмено саопштење, види Табелу 2).

2. ПОДАЦИ ДОБИЈЕНИ ИСТРАЖИВАЊИМА У 2021. ГОДИНИ

Истраживања у оквиру овог пројекта обухватила су два теренска изласка на заштићено подручје током пролећа и један теренски обилазак током јесени. Придодати су и подаци прикупљени почетком пролећа, пре започињања овогодишњих херпетолошких истраживања Островице.

Треба напоменути да су оба пролећна теренска изласка реализована првих сунчаних дана након периода са релативно ниским температурама и интензивним падавинама што је вероватно утицало на смањену активност гмизаваца. Забележена је активност три врсте гмизаваца, (Табела 2) од којих две нису наведене у литературним подацима (види Табелу 1). Први обилазак терена реализован је 04.05.2021. и обухватио је стеновити и експонирани део заштићеног подручја, од подножја до врха Островице, трансектном рутом која је пратила означену планинарску стазу. Други теренски обилазак реализован је од 20. до 21.05.2021. и био је усмерен на трансектне руте у оквиру шумских састојина од подножја Островице (улаз у подручје споменика природе) до подножја експонираних делова (од 600 м н.в. до 723 м н.в.). Трећи теренски обилазак реализован је 27.9.2021. и обухватио је обилазак целокупног подножја споменика природе и затим понављање трансектне руте од 4.5.2021.

Табела 1. Распрострањење врста гмизаваца на ширем подручју Рудника, Заграђа и у оквиру СП ”Островица” на основу доступних литературних података и усмених саопштења.

Врста	Латински назив врсте	Претпостављено распрострањење на ширем подручју Рудника и околине	Рудник	Заграђе	Островица	Извор податка
Шумска Корњача	<i>Testudo hermanni</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	+	-	Становници подножја Островице, усмено саопштење
Водена Корњача	<i>Emys orbicularis</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	-
Слепић	<i>Anguis fragilis</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	+	-	Urošević et al (2020)
Шумски Гуштер	<i>Darevskia praticola</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	Urošević et al (2015)
Ливадски гуштер	<i>Lacerta agilis</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	Urošević et al (2015)
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	+	+	Urošević et al (2015)
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	+	-	Urošević et al (2015)
Кратконоги гуштер	<i>Ablepharus kitaibelli</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	-	-	Ljubisavljević et al (2015)
Смукуља	<i>Coronella austriaca</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	-	+	Tomović et al (2015); Брковић, усмено саопштење
Белушка	<i>Natrix natrix</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	+	+	Tomović et al (2015);
Рибарица	<i>Natrix tessellata</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	Tomović et al (2015);
Степски Смуk	<i>Dolichophis caspius</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	Tomović et al (2015);
Ескулапов Смуk	<i>Zamenis longissimus</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	+	-	Tomović et al (2015);
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	+	-	-	Tomović et al (2019);
Шарка	<i>Vipera berus</i>	Gasc et al (1997); Sillero et al (2014)	-	-	-	Tomović et al (2019);

Табела 2. Географске координате и надморска висина налаза врста гмизаваца у оквиру СП ”Островица” бележених током теренских истраживања 2021. године и податак из 2020. године .

Врста	Латински назив Врсте	Узрасна група	Датум	Координате	Надморска висина
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Субадулт	4.5.2021.	N 44.16922° E 20.46054°	-
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16924° E 20.46072°	-
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Адулт	21.5.2021.	N 44.16674° E 20.46267°	648 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Субадулт	21.5.2021.	N 44.16916° E 20.46091°	722 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Субадулт	21.5.2021.	N 44.16912° E 20.46099°	721 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Адулт	21.5.2021.	N 44.16916° E 20.46114°	712 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Субадулт	21.5.2021.	N 44.16699° E 20.46178°	660 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Субадулт	21.5.2021.	N 44.16688° E 20.46080°	662 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Јувенилан	27.9.2021.	N 44.16800° E 20.45998°	675 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Јувенилан	27.9.2021.	N 44.16780° E 20.46023°	666 м
Зелембаћ	<i>Lacerta viridis</i>	Адулт	27.9.2021.	N 44.16716° E 20.46153°	672 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16908° E 20.46019°	759 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16983° E 20.45939°	680 м

Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	21.5.2021.	N 44.16740° E 20.46165°	668 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	21.5.2021	N 44.16907° E 20.46084°	723 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	21.5.2021	N 44.16916о E 20.46114о	712 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	27.9.2021.	N 44.16802° E 20.46003°	681 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Адулт	27.9.2021.	N 44.16919° E 20.46095°	720 м
Обични зидни гуштер	<i>Podarcis muralis</i>	Субадулт	27.9.2021.	N 44.16929° E 20.45995°	728 м
Смукуља	<i>Coronella austriaca</i>	Адулт	20.5.2020.	N 44.16956° E 20.45769°	652 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16892° E 20.46031°	755 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16913о E 20.46014о	755 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16913о E 20.46016о	755 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	4.5.2021.	N 44.16913о E 20.46016о	755 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	21.5.2021.	N 44.16775° E 20.46140°	689 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Јувенилан	21.5.2021.	N 44.16667° E 20.46133°	652 м
Поскок	<i>Vipera ammodytes</i>	Адулт	27.9.2021.	N 44.16832° E 20.45912°	642 м

3. ОПИС ВРСТА ГМИЗАВАЦА ЗАБЕЛЕЖЕНИХ У ОКВИРУ СП „ОСТРОВИЦА“ ТОКОМ 2020. и 2021. ГОДИНЕ

3.1. ЗЕЛЕМБАЋ (*Lacerta viridis*)

Ово је један од најкрупнијих гуштера у Србији, укупне дужине до 39 сантиметара, од чега више од две трећине чини реп. Одликују се робусном и релативно кратком главом. Мужјаци се лако препознају по јарко зеленој боји леђне стране тела и светло-плавој боји врата, која постаје интензивна у периоду парења (Слика 1). За разлику од њих, леђна страна тела женке може бити шарена (Слика 2). Младунци и субадултне јединке зелембаћа разликују се по боји тела од одраслих јединки - основна боја леђне стране тела је светло-смеђа, а дуж леве и десне стране тела протеже се по једна светла пруга или низ светлих мрља. Младунци су препознатљиви по облику главе који одликује и одрасле јединке (Слика 3).

Зелембаћ насељава углавном низије и побрђе, и у оквиру њих ливаде, жбуњаке, камењаре прошаране вегетацијом и светле шуме (Слике 4 - 5, Слика 13). Храни се претежно бескичмењацима, али повремено једе и воће, као и младунце гмизаваца, јаја и младунце малих врста птица (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Период размножавања започиње у другој половини пролећа. Женка полаже до 23 јаја из којих се, након два до три месеца, излегу младунци.

Распрострањен је у јужном делу Европе, а западну, централну и источну Европу насељава до обала Атланског океана у Француској, западне и јужне Швајцарске, јужне и источне Аустрије, делова Чешке и Словачке, и јужне Украјине (Gasc et al, 1997; Sillero et al, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је Least Concern – скраћено LC – Crnobrnja-Isailovic et al, 2009), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC- Томовић и сар, 2015). Није заштићен националном легислативом, али се налази на европским листама врста од значаја за очување.

3.2. ОБИЧНИ ЗИДНИ ГУШТЕР (*Podarcis muralis*)

Гуштер средње величине тела, укупне дужине до 18 сантиметара, од чега половину чини реп (Слика 6). Одликује се робусном и релативно кратком главом. Боја леђне стране тела је смеђа, често са тамним пругама дуж бокова. Тамна уздужна пруга протеже се и средином леђа. Боја трбушне стране тела може бити бела, наранџаста или чак наранџасто-црвена, нарочито код мужјака.

Обични зидни гуштер насељава каменита и осунчана станишта (Слике 4 и 5), такође и она у шумама, а честа је врста и у људским насеобинама. Храни се претежно инсектима, а, у условима оскудице, воћем, па и сопственим свлаковима (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Период размножавања почиње средином пролећа и може се поновити једном или више пута, што зависи од локалних срединских услова. Женка полаже до 10 јаја по једном леглу.

Распрострањен је у јужном и централном делу Европе, на север до јужне Белгије и најјужнијих делова Холандије; у западни део Европе допире до Кантабријских планина и масива Гвадараме на Иберијском полуострву, на југу је распрострањен до Калабрије у Италији, а на исток продире до Пољске и Украјине. Не насељава већи део Румуније и Иберијског полуострва (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC – Böhme et al, 2009), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Није заштићен националном легислативом, али се налази на европским листама врста од значаја за очување.

3.3. СМУКУЉА (*Coronella austriaca*)

Смукуља је неотровна змија укупне дужине до 75 сантиметара (Слика 7). Одликује се кратком главом и цилиндричним телом. Зенице су округле. На глави се налазе крупне рожне плоче карактеристичног облика и величине. Леђна страна тела може бити светло-смеђе или сиве боје, каткада и скоро риђе, али увек посута малим тамним мрљама које се протежу уздужно, а у вратном делу се стапају у две јасно изражене кратке пруге. Дуж бокова се протеже по једна уздужна пруга. Стомак је тамне боје и посут веома ситним наранџастим или црвенкастим мрљама.

Смукуља насељава разноврсне типове станишта, од храстових шума, клисура и кањона, до букових шума (Слика 8). Налажена је и у шумама дуж обала великих река. Храни се претежно гуштерима, али и малим змијама, ситним сисарима, младунцима птица и јајима гмизаваца. Младунци се хране малим гуштерима и инсектима (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се дешава у пролеће и женка рађа до 19 потпуно формираних младунаца. Понекада се у лето одиграва још један циклус парења, па женка рађа младунце следеће године, након периода хибернације.

Распрострањена је на скоро целом подручју Европе, изузев Ирске, већег дела Велике Британије, дела Данске, Француске и Грчке, Корзике, Сардиније, већег дела Скандинавског и Иберијског полуострва и неких острва (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC – Crnobrnja-Isailovic et al, 2017), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Строго је заштићена националном легислативом, и налази се на европским листама врста од значаја за очување.

4.4 ПОСКОК (*Vipera ammodytes*)

Поскок је највећа отровна змија у Србији и једна од највећих отровних змија Европе, укупне дужине до 100 сантиметара. Одликује се јасно дефинисаном главом са специфичним кожним израштајем ”рогом” на врху њушке. Глава је прекривена ситним рожним плочицама, осим изнад очију. Зенице су вертикалне. Тело поскока је здепасто, а реп пропорционално кратак. Основна боја леђне стране тела је светло сива код мужјака (Слика 9) и светло-смеђа до риђа код женки, мада боја тела може да варира од жућкасте до наранцасто-црвенкасте. Дуж средишњег дела леђа протеже се карактеристична тамна цикак шара. Крљушти на телу су мале и са уздужним гребеном. Боја трбушне стране тела је сива или ружичасто-смеђа, прошарана ситним тамним тачкама. Младунци представљају минијатурне копије родитеља (Слика 10).

Поскок насељава разноврсна, претежно сува и топла станишта као што су примарне и секундарне храстове шуме, клисуре и кањони (Слике 11 - 13), али се у јужном делу ареала може наћи и у непосредној близини влажних станишта. Ређе се може наћи у зони букових шума (ако је терен експониран ка југу и шума деградирана), а не насељава зону бореалних шума нити високо-планинске ливаде и пашњаке. Храни се претежно ситним сисарима и, у мањем обиму, малим птицама и другим змијама и гуштерима. Младунци лове мале гуштере и, понекада, крупне зглаваре (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се одиграва средином пролећа и женка рађа претежно до 15 потпуно формираних младунаца са функционалним отровним зубима.

Распрострањен је на подручју Балканског полуострва, у Словенији, северној и североисточној Италији, јужној Аустрији и југозападном и јужном делу Румуније (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC – Agasyan et al, 2009), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Заштићена је националном легислативом као врста под режимом експлоатације, и налази се на европским листама врста од значаја за очување.

4. ОПИС ВРСТА ГМИЗАВАЦА НАВЕДЕНИХ ЗА ПОДРУЧЈЕ ОСТРОВИЦЕ У ЛИТЕРАТУРИ

4.1. БЕЛОУШКА (*Natrix natrix*)

Белоушка је неотровна змија укупне дужине до 120 сантиметара (Слика 14). Глава је јасно дефинисана, а зенице су округле. На глави се налазе крупне рожне плоче карактеристичног облика и величине. Боја леђне стране тела је веома варијабилна; може бити маслинасто-зелена, маслинасто-смеђа или потпуно црна. На задњем делу главе налази се пар полумесечастих крупних мрља беле, жуте или жуто-наранџасте боје. Трбушна страна тела је прекривена црним и белим правоугаоним шарамима или је потпуно црна.

Белоушка насељава разноврсне типове станишта, претежно у близини текућих или стајаћих водених станишта, али се може срести и у људским насеобинама, или далеко од водених станишта – у шуми, на ливади, итд. Када је узнемирена, избацује из клоаке течни садржај веома непријатног мириса. Храни се претежно водоземцима, затим гуштерима, малим птицама и ситним сисарима, понекад малим рибама и пужевицама голаћима (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се дешава средином пролећа. Женка полаже просечно 30 јаја по леглу. Јаја сакрива у влажну и сеновиту подлогу.

Распрострањена је на скоро целом подручју Европе, изузев Ирске, северног дела Велике Британије, и северног дела Скандинавског полуострва (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC - European Reptile & Amphibian Specialist Group, 1996), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Строго је заштићена националном легислативом, и налази се на неким европским листама врста од значаја за очување.

5. ОПИС ВРСТА ГМИЗАВАЦА НАВЕДЕНИХ ЗА ОКОЛИНУ ОСТРОВИЦЕ (ЗАГРАЂЕ) У ЛИТЕРАТУРИ

5.1. ШУМСКА КОРЊАЧА (*Testudo hermanni*)

Ово је копнена корњача средње величине и засвођеног леђног оклопа, укупне дужине до 20 сантиметара (Слика 15). Боја леђног оклопа је у основи жућкасто-светло-смеђа и прошарана тамним пољима. Трбушни оклоп је светло-смеђе боје. Женке су веће од мужјака. Мужјаци имају дужи и шири реп, закривљену надрепну плочу леђног оклопа и удубљен трбушни оклоп.

Претежно обитава у шумама отвореног типа, воћњацима и виноградима, баштама и по ливадама. Активна је дању. На јесен се повлачи у погодна скровишта и проводи хладан период у стању мировања. Углавном је биљојед, али се повремено храни пужевима голаћима, гљивама, као и остацима угинулих животиња (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се дешава два или више пута годишње, што зависи од температуре околине. Први циклус парења почиње средином пролећа. Женка полаже око 6 јаја у плитку рупу у земљи, коју ископа својим канџама, а потом затрпа земљом.

Шумска корњача насељава топлије пределе Балканског полуострва са острвима, неке делове Апенинског полуострва, као и делове југоисточне Француске и североисточне Шпаније, Корзику, Сардинију, Сицилију и Балеарска острва (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра скоро угроженом врстом (IUCN статус је NT – van Dijk et al, 2004), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије је NT по IUCN критеријумима, али VU – рањива – на основу распрострањења, екологије и карактеристика животне историје врсте - Томовић и сар, 2015). Заштићена националном легислативом као врста под режимом експлоатације и налази се на европским листама врста од значаја за очување.

5.2. СЛЕПИЋ (*Anguis fragilis*)

Слепић је безноги гуштер укупне дужине до 50 сантиметара, где скоро половину чини реп (Слика 16). Леђна страна тела може бити светло-смеђе до тамно-сиве боје. Крљушти су глатке. Младунци су жуте боје, са јасно израженом црном пругом дуж леђа, која се у потиљачном региону грана у шару налик криновом цвету. Иако змијоликог облика тела, слепићи се од змија разликују и по покретљивим очним капцима и другачијој структури трбушних рожних плоча.

Насељава разноврсне типове станишта, углавном богате вегетацијом и са већим процентом влаге. Постаје активнији после кише и у поподневним сатима. Често се скрива у трулим пањевима или испод камења. Храни се малим пужевицама голаћима, обичним пужевицама, глистама, разним зглавкарима, а понекада и малим гмизавцима (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се одвија током пролећа. Женка често остаје гравидна тек сваке друге године. Рађа у просеку око 6 до 12 потпуно формираних младунаца.

Најновија истраживања показала су да досадашњи ареал слепића, који је обухватао већи део Европе, изузев крајњег севера, Ирске, јужног дела Шпаније и Португала, јужне Грчке и многих медитеранских острва, представља збирно распрострањење групе сродних врста, од којих део територије Србије који обухвата подручје Рудника, па и Островицу, насељава врста *Anguis fragilis sensu stricto* (Jablonski et al, 2021; Urošević et al, 2021).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC – Agasyan et al, 2021), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Није заштићен националном легислативом, али се налази на неким европским листама врста од значаја за очување.

6.3. ЕСКУЛАПОВ СМУК (*Zamenis longissimus*)

Ескулапов смук је неотровна змија укупне дужине до 200 сантиметара (Слика 17). На глави се налазе крупне рожне плоче карактеристичног облика и величине. Зенице су округле. Боја леђне стране тела је тамно маслинасто-зелена до потпуно црна, са ситним белим тачкицама на крљуштима. Трбушна страна тела је бледо-жуте боје, или, код потпуно црних јединки, беличаста. Очи су релативно крупне, а зеница округла. Боја леђне стране тела младунаца је светло смеђа или потпуно црна, а иза очију имају по једну крупну жуту мрљу која бледи како јединка одраста.

Насељава претежно сеновита станишта - листопадне шуме затвореног склопа, као што су букове или храстово-букове шуме, али и храстово-грабове шуме, кањоне и клисуре. Често се среће у близини сеоских кућа и штала. Храни се претежно ситним сисарима, понекада и мањим птицама. Младунци се чешће хране гуштерима (Црнобрња-Исаиловић и сар, 2015).

Парење се дешава у другој половини маја. Женка полаже просечно 18 јаја по леглу. Јаја сакрива на топлим, влажним и мрачним местима где су повољни услови за инкубацију.

Распрострањен је од северозападне Шпаније, преко већег дела Француске, западне и југе Швајцарске, јужне и источне Аустрије, централне Италије, Балканског полуострва, Мађарске, Чешке, Словачке, до југоисточне Пољске, Румуније и Украјине. Изоловане популације постоје у Немачкој (Gasc i sar, 1997; Sillero i sar, 2014).

Глобално се сматра неугроженом врстом (IUCN статус је LC – Agasyan et al, 2017), такође и у Србији (национални статус у Црвеној књизи гмизаваца Србије такође је LC - Томовић и сар, 2015). Строго је заштићен националном легислативом, и налази се на европским листама врста од значаја за очување.

7. ЗАКЉУЧАК И СМЕРНИЦЕ ЗА ДАЉА ИСТРАЖИВАЊА

Током 2020. и 2021. године, на подручју Споменика природе ”Островица” констатоване су четири врсте гмизаваца: две врсте правих гуштера - зелембаћ (*Lacerta viridis*) и обични зидни гуштер (*Podarcis muralis*) (породица Lacertidae), и две врсте змија – смукуља (*Coronella austriaca*, породица Colubridae) и поскок (*Vipera ammodytes*, породица Viperidae). На основу литературних података о присуству врста гмизаваца на ширем подручју које обухвата и Островицу, затим у оквиру самог заштићеног подручја, као и усмених саопштења локалних становника, претпостављено је да се у оквиру овог Споменика природе могу срести и шумска корњача (*Testudo hermanni*, породица Testudinidae) слепић (*Anguis fragilis*, породица Anguillidae), и још две неотровне змије из породице Colubridae - белоушка (*Natrix natrix*) и Ескулапов смук (*Zamenis longissimus*).

На основу укупног броја налаза и квантитативне заступљености појединих врста, најбројнија врста гмизавца у оквиру Споменика природе је зелембаћ (40.7% свих налаза), затим обични зидни гуштер (29.6% налаза) и поскок (25.9% налаза); смукуља је релативно ретка врста (свега 3.7% налаза). За прецизнију процену квантитативне заступљености појединих врста гмизаваца свакако је неопходно наставити са теренским истраживањима, али ако би ова учесталост налаза одражавала стварну заступљеност појединих врста гмизаваца у оквиру Споменика природе ”Островица”, онда би врсте забележене у непосредној близини заштићеног подручја (наведене у литератури) чиниле само око 0.1% налаза врста гмизаваца у заштићеном подручју. Непосредна околина заштићеног подручја је већим делом шумовита, такође и делимично антропогено измењена (присуство сеоских домаћинстава), што сугерише повољне услове за обитавање белоушке и Ескулаповог смука и њихово могуће повремено или стално кретање у оквиру територије ”Островице”. Постојеће шумске састојине омогућавају погодне услове и за опстанак слепића. Непостојање водотокова и стајаћица у непосредној околини заштићеног подручја смањује вероватноћу присуства рибарице (*Natrix tessellata*, Colubridae). Шумска корњача је, по речима мештана (усмена комуникација 21. маја 2021) повремено виђана у непосредној околини Споменика природе. Њено евентуално присуство би било могуће у рубном делу заштићеног подручја у склопу заједница храста.

Падине под камењарима обраслим грмљем и дрвенастом вегетацијом представљају веома повољно станиште за поскока, што је и потврђено теренским обиласком почетком маја 2021., када су у размаку од неколико минута на релативно малом простору при врху Островице уочене четири адултне јединке ове врсте. Поскок је забележен такође и у рубном делу Островице, на два места, као и у рубној зони између шумског фрагмента и камењара прошараног вегетацијом, те се стиче утисак да је ова врста равномерно распрострањена у оквиру Споменика природе. Потребно је посветити више истраживач-часова прегледу

северне стране рубног дела Островице, који је претежно обрастао буквом, мање осунчан и са нешто нижим температурама земљишта и ваздуха у односу на фрагменте обрасле термофилном вегетацијом, да би се утврдило да ли и ту обитавају јединке поскока.

Смукуља би такође могла да насељава камените падине Островице прошаране зељастом вегетацијом, као и сам врх, јер она није увек значајан конкурент поскоку обзиром да се одрасле јединке смукуље превасходно хране гуштерима, док су главни плен адултих поскока мишолики глодари и мале птице. Једино у условима оскудице хранидбених ресурса конкуренција између ове две врсте можда може постати значајна. Такође, постоји и извесна разлика у преференцији микростаништа – смукуља се често налази на отворенијим каменитим фрагментима, обраслим оскудном зељастом вегетацијом, док је поскок чешће налажен у фрагментима камењара и каменитих падина обраслих жбуњем и густом зељастом вегетацијом.

Све остале врсте гмизаваца наведене као потенцијално присутне у оквиру заштићеног подручја највероватније се крећу углавном у рубном делу, односно подножју Островице.

7.1. Врсте гмизаваца од посебног значаја

Међу релативно малим бројем врста констатованих у оквиру Споменика природе ”Островица” посебну пажњу треба посветити одржању популације поскока, јер ово подручје, у ширем смислу, представља део северне границе распрострањења врсте. Сходно томе, за очекивати је да су локалне популације поскока међусобно мање повезане него у централним деловима ареала врсте и тако подложније негативном утицају случајног варирања генетичких, срединских и демографских параметара. Веома је битно на одговарајући начин (путем инфо-табли, брошура, предавања) скренути пажњу на значај очувања популација ове врсте за биомедицинска и фармаколошка истраживања (Stobrnja-Isailović et al, 2021) и објаснити како се смањује конфликт између људи и поскока (ношење адекватне одеће и обуће која штити од евентуалног уједа поскока и примерено понашање) и истицати чињеницу да није дозвољено узнемиравати или убијати јединке ове врсте.

7.2. Микростаништа од изузетног значаја за гмизавце

Неопходно је одржати постојећу разноврсност микростаништа у оквиру Споменика природе. Делове падина под камењарима густо обрастим грмљем и експониране ка југу/југозападу треба заштити од евентуалне деградације јер оне представљају погодна склоништа гмизаваца од високих дневних температура, али и зимовнике за све постојеће локалне популације гмизаваца на овом простору (види Слику 12). Шумовити рубни део Островице, због разноврсности присутне дрвенасте вегетације, такође не би смео да буде изложен даљој фрагментацији, деградацији и антропогеним изменама, осим постављања инфо – табли, корпи за отпатке и, евентуално, клупа за одмор.

7.3. Смернице за будућа истраживања

Смернице за наредну годину истраживања свакако подразумевају планирање већег броја теренских обилазака, нарочито у пролеће, и детаљније испитивање рубног дела споменика природе који садржи разноврсне фрагменте шумског станишта. Падине Островице су релативно стрме, камените и прошаране углавном зељастом вегетацијом, те се ту очекује присуство зелембаћа, обичног зидног гуштера, смукуље и поскока, евентуално белоушке и Ескулаповог смука. Због атрактивности Споменика природе, пре свега за алпинисте, планинаре, али и за све љубитеље природе, потребно је у подножју, на почетку планинарске стазе, поставити инфо-табле о врстама гмизаваца које се могу срести и упозорењем да су ове врсте заштићене различитим националним и/или међународним прописима, те да се не смеју узнемиравати или убијати.

Београд, 25.11.2021.

Др Јелка Црнобрња-Исаиловић,
Научни саветник ИБИСС

ДОДАТАК 1.

Литература:

Agasyan A, Avci A, Tuniyev B, Crnobrnja Isailovic J, Lymberakis P, Andrén C, Cogalniceanu D, Wilkinson J, Ananjeva NB, Üzüm N, Orlov NL, Podloucky R, Tuniyev S, Kaya U, Böhme W, Ajtic R, Vogrin M, Corti C, Pérez Mellado V, Sá-Sousa P, Cheylan M, Pleguezuelos J, Borczyk B, Schmidt B, Meyer A (2017) *Zamenis longissimus*. The IUCN Red List of Threatened Species 2017: e.T157266A49063773.

Agasyan A, Avci A, Tuniyev B, Crnobrnja Isailovic J, Lymberakis P, Andrén C, Cogalniceanu D, Wilkinson J, Ananjeva NB, Üzüm N, Orlov NL, Podloucky R, Tuniyev S, Kaya U, Nettmann HK, Böhme W, Sterijovski B, Vogrin M, Corti C, Pérez Mellado V, Sá-Sousa P, Cheylan M, Pleguezuelos J, Tok V, Sindaco R, Borczyk B, Schmidt B (2021) *Anguis fragilis*. The IUCN Red List of Threatened Species 2021: e.T47113126A744263.

Agasyan A, Avci A, Tuniyev B, Crnobrnja Isailovic J, Lymberakis P, Andrén C, Cogalniceanu D, Wilkinson J, Ananjeva NB, Üzüm N, Orlov NL, Podloucky R, Tuniyev S, Kaya U, Sindaco R, Böhme W, , Lymberakis P, Ajtic R, Tok V, , Ismail Ugurtas IH, Sevinç M, Tomović LJ, Crochet P-A, Haxhiu I, Joger U, Sterijovski B, Nilson G, Jelić D (2009) *Vipera ammodytes*. The IUCN Red List of Threatened Species 2009: e.T62255A12584303.

Анонимус (2010) Правилник о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива. Службени Гласник Републике Србије 5/2010.

Böhme W, Pérez Mellado V, Cheylan M, Nettmann HK, Krecsák L, Sterijovski B, Schmidt B, Lymberakis P, Podloucky R, Sindaco R, Avci A (2009) *Podarcis muralis*. The IUCN Red List of Threatened Species 2009: e.T61550A12514105.

Crnobrnja-Isailović J, Milojković D, Macura B (2015) Vodozemci i gmizavci Đerdapa/Amphibians and reptiles of Đerdap. JP „Nacionalni park Đerdap“, Donji Milanovac, 192 str.

Crnobrnja-Isailović J, Jovanović B, Čubrić T, Čorović J, Gopčević K (2020) Chapter 7. The benefits of active substances in amphibians and reptiles and the jeopardy of losing those species forever. In (Ozturk, M., Egamberdieva, D., Pešić, M., Eds.) Biodiversity and Biomedicine - Our Future. Academic Press Elsevier, London, UK, 107-122.

Crnobrnja Isailovic J, Vogrin M, Corti C, Pérez Mellado V, Sá-Sousa P, Cheylan M, Pleguezuelos J, Nettmann HK, Sterijovski B, Lymberakis P, Podloucky R, Cogalniceanu D, Avci A (2009) *Lacerta viridis*. The IUCN Red List of Threatened Species 2009: e.T61530A12507156.

Crnobrnja Isailovic J, Ajtic R, Vogrin M, Corti C, Pérez Mellado V, Sá-Sousa P, Cheylan M, Pleguezuelos J, Westerström A, De Haan CC, Tok V, Borczyk B, Sterijovski B, Schmidt B, Borkin L, Milto K, Golynsky E, Rustamov A, Nuridjanov D, Munkhbayar K, Shestopal A,

Litvinchuk S (2017) *Coronella austriaca*. The IUCN Red List of Threatened Species 2017: e.T157284A748852.

European Reptile & Amphibian Specialist Group (1996) *Natrix natrix*. The IUCN Red List of Threatened Species 1996: e.T14368A4436775.

Gasc J-P, Cabela A, Crnobrnja-Isailović J, Dolmen D, Grossenbacher K, Haffner P, Lescure J, Martens H, Martinez-Rica JP, Maurin H, Oliveira ML, Sofianidou TS, Veith M, Zuiderwijk A. (Eds.) (1997) Atlas of Amphibians and Reptiles in Europe. Societas Europaea Herpetologica & Museum Nationall d' Histoire Naturelle (IEGB/SPN), Paris, 496 p.

Golubović A, Grabovac D, Popović M (2017) Actual and Potential Distribution of the European Pond Turtle, *Emys orbicularis* (L., 1758) in Serbia, with Conservation Implications. Acta Zoologica Bulgarica 10, 49-56.

Golubović A, Tomović Lj, Nikolić M, Nikolić S, Anđelković M, Arsovski D, Iković V, Gvozdenović S, Popović M Miloš (2019) Distribution of Hermann's tortoise across Serbia with implications for conservation. Archive Biological Sciences 71, 509-516.

Jablonski D, Sillero N, Oskyrko O, Bellati A, Čeirāns A, Cheylan M, Cogălniceanu D, Crnobrnja-Isailović J, Crochet P-A, Crottini A, Doronin I, Džukić G, Geniez P, Ilgaz Ç, Iosif R, Jandzik D, Jelić D, Litvinchuk S, Ljubisavljević K, Lymberakis P, Mikulíček P, Mizsei E, Moravec J, Najbar B, Pabijan M, Pupins M, Sourrouille P, Strachinis I, Szabolcs M, Thanou E, Tzoras E, Vergilov V, Vörös J, Gvoždík V (2021) The distribution and biogeography of slow worms (*Anguis*, Squamata) across the Western Palearctic, with an emphasis on secondary contact zones. Amphibia-Reptilia 42: 519-530.

Ljubisavljević K, Tomović Lj, Simović A, Krizmanić I, Ajtić R, Jović D, Urošević A, Labus N, Đorđević S, Golubović A, Anđelković M, Džukić G (2015) Filling in the gaps in distribution data of the Snake-eyed skink *Ablepharus kitaibelii* Bibron and Bory, 1833 (Squamata: Scincidae) in Serbia. Ecologica Montenegrina 2: 247-254

Sillero N, Campos J, Bonardi A, Corti C, Creemers R, Crochet P-A, Crnobrnja-Isailović J, Denoël M, Ficetola GF, Gonçalves J, Kuzmin S, Lymberakis P, de Pous P, Rodríguez A, Sindaco R, Speybroeck J, Toxopeus B, Vieites DR, Vences M (2014) Updated distribution and biogeography of amphibians and reptiles of Europe Amphibia-Reptilia 35: 1-31.

Томовић, Љ, Калезић М, Џукић Г (2015) *Црвена књига фауне Србије. II. Гмизавци*. Универзитет у Београду, Биолошки факултет & ЗЗПС.

Tomović Lj, Urošević A, Ajtić R, Krizmanić I, Simović A, Labus N, Jović D, Krstić M, Đorđević S, Anđelković M, Golubović A, Džukić G (2015) Contribution to the knowledge of distribution of colubrid snakes in Serbia. Ecologica Montenegrina 2, 162-186.

Tomović Lj, Anđelković M, Krizmanić I, Ajtić R, Urošević A, Labus N, Simović A, Maričić M, Golubović A, Čorović J, Paunović A, Jović D, Krstić M, Lakušić M, Džukić G (2019)

Distribution of three *Vipera* species in the Republic of Serbia. Bulletin of the Natural History Museum 12, 217-242.

Urošević A, Ljubisavljević K, Tomović Lj, Krizmanić I, Ajtić R, Simović A, Labus N, Jović D, Golubović A, Anđelković M, Džukić G (2015) Contribution to the knowledge of distribution and diversity of lacertid lizards in Serbia. Ecologica Montenegrina 2, 197-227.

Urošević A, Tomović Lj, Crnobrnja-Isailović J, Krizmanić I, Ajtić R, Labus N, Anđelković M, Nikolić S, Jović D, Krstić M, Maričić M, Simović A, Paunović A, Žikić V, Ćorović J, Vučić T, Čubrić T, Džukić G (2020) Distribution of the slow worm (*Anguis fragilis* complex) with possible species delimitation in Serbia. Bulletin of the Natural History Museum 13, 253-265.

van Dijk PP, Corti C, Mellado VP, Cheylan M (2004) *Testudo hermanni* (errata version published in 2020). The IUCN Red List of Threatened Species 2004: e.T21648A176604335.

ДОДАТАК 2.

Табела Д1. Конзервациони статус врста гмизаваца Островице са околином.

IUCN -глобални IUCN статус; CITES - статус по BERN – статус по европској Бернској конвенцији; HABITATS - статус по европској Директиви о стаништима; ЦКФС_IUCN – статус у Црвеној књизи фауне Србије по IUCN критеријумима; ЦКФС_ДЕЖИ - статус у Црвеној књизи фауне Србије на основу карактеристика дистрибуције, екологије и животне историје врсте; ПР -статус заштите на основу Правилника о проглашењу и заштити строго заштићених и заштићених дивљих врста биљака, животиња и гљива.

ГМИЗАВЦИ ОСТРОВИЦЕ	
ВРСТА	КОНЗЕРВАЦИОНИ СТАТУС: IUCN/CITES/BERN/HABITATS/ ЦКФС IUCN/ЦКФС ДЕЖИ/ПР
<i>Testudo hermanni</i> – шумска корњача	NT/II/II/IV/ NT/VU/3
<i>Anguis fragilis</i> - слепић	LC/-/III/-/ LC/LC/-
<i>Lacerta viridis</i> - зелембаћ	LC/-/II/IV/ LC/LC/-
<i>Podarcis muralis</i> – обични зидни гуштер	LC/-/II/IV/ LC/LC/-
<i>Coronella austriaca</i> - смукуља	LC/-/II/IV/ LC/LC/C3
<i>Natrix natrix</i> - белоушка	LC/-/III/I/-/ LC/LC/C3
<i>Zamenis longissimus</i> – Ескулапов смук	LC/-/II/IV/ LC/LC/C3
<i>Vipera ammodytes</i> - поскок	LC/-/II/IV/ LC/LC/3

IUCN – International Union for Conservation of Nature; CITES – Convention on International Trade of Endangered Species; BERN – Bern Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats; HABITATS – European Directive on Conservation of Natural Habitats and of Wild Flora and Fauna.

ЦКФС_IUCN/ЦКФС_ДЕЖИ – види у: Томовић и сар, 2015; ПР – види у: Анонимус, 2010.

IUCN/ ЦКФС_IUCN/ЦКФС_ДЕЖИ: LC – врста није угрожена, NT – врста је скоро угрожена, VU – врста је рањива.

CITES: Анекс II – прекогранични промет врсте могућ само уз одговарајућу CITES документацију, (-) – за прекогранични промет врсте није потребна CITES документација.

BERN: II – строго заштићена врста, III – заштићена врста.

HABITATS: Анекс II – рањиве/осетљиве врсте које би могле бити угрожене уколико би у блиској будућности фактори угрожавања наставили да делују, Анекс IV – врсте које захтевају строгу заштиту, (-) - врста није заштићена Директивом о стаништима.

ПР: C3 – врста је строго заштићена, 3 - врста је заштићена, (-) - врста није заштићена Правилником.

ДОДАТАК 3.

Фотографије врста гмизаваца и њихових станишта забележених на подручју СП ”Островица” у 2021. години и фотографије врста гмизаваца које су наведене као присутне у широј околини Островице (литературни подаци):

Слика 1. Зелембаḥ – одрасли мужјак.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 2. Зелембаḥ – одрасла женка.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 3. Зелембаħ - јувенилна јединка.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 4. Станиште зелембаħа и обичног зидног гуштера. А.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 5. Станиште зелембаћа и обичног зидног гуштера. Б.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 6. Обични зидни гуштер – одрасли мужјак.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 7. Смукуља – одрасла јединка.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 8. Станиште смукуље.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 9. Поскок - одрасли мужјак.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 10. Поскок – јувенилна јединка.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 11. Станиште поскока. А.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 12. Станиште поскока. Б.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 13. Станиште зелембаћа и поскока.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 14. Белоушка.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 15. Шумска корњача.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 16. Слепић.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.

Слика 17. Ескулапов смук.
Фото: Ј. Црнобрња-Исаиловић.